

Studies

Original Paper

Report and Review

Textology of selected thazkharehs(memoirs): *Chahar maghaleh, Lobabol albab, Nafahatol ons, Tazkharatol shoarah*

Mehyar Alavi Moghaddam¹

Ali Tasnimi²

Mahmoud Firouzi Moghaddam³

Touba Salmanpour⁴

Submitted: 22-07-2022 Revised: 31-07-2022 Accepted: 01-08-2022 Published: 23-09-2022 pp.151-172

Absract

The study of trends of memoirs, as the first generation of the history of Persian literature with a critical approach and with the aim of the formation, transformation and transformation, the origins of memoirs and their historical period and their ups and downs throughout literary history. It can be claimed that plagues such as superficiality, rhetoric, summary writing, love and hate have found their way into a number of them. The pathology textology of memoirs requires the use of "critical thinking", ability to achieve purposeful, accurate and scientific evaluation of memoirs provides analytical thinking and presentation of scientific theories, promoted the knowledge of literary theorizing, classification and classification of the history of literature, and removed literature from ethnic, ideological and political prejudices. In this research, the statistical society of which is four memoirs to 10th AH(*Chahar maghaleh, Lobabol albab, Nafahatol ons, Tazkharatol shoarah*), includes, in the context of the trends actual elements in each era, as well as describe and explain the various approaches to memoirs, tradition-breaking and innovation motives; We also try to use analytical-descriptive method to understand the classification, discover the relationships between the notes, their effects and effects, and especially the role of internal and external elements in the evolution of note. The aim of this article is only to plan the pathology of literary biographies through critical thinking in a number of biographies of the 10th AH, and it is obvious that the delay in the pathology of the found pests requires other opportunities.

Keywords: critical textology, memoirs, literary history.

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

© Authors, Published by Journal of Codicology and manuscript research. This is an open-access. paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

¹. Associate Professor of Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran - m.alavi2007@yahoo.com

². Department of Persian Literature and Language, Hakim university, sabzevar, Iran.

³. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Torbat Heydariyeh Branch, Islamic Azad University, Torbat Heydariyeh, Iran.

⁴. PhD student in Persian Language and Literature, Torbat Heydariyeh Branch, Islamic Azad University, Torbat Heydariyeh, Iran.

References

- Alavi Moghadam, Mahyar (2017). "The Necessity of Recognizing Critical Thinking as an Interdisciplinary Approach in the Field of Humanities and Literary Criticism," Tehran: IRIB International Conferences.
- Alayi, Saeed (2008). Flow Analysis of Islamic Revolution Poetry, Tehran: Center for Islamic Revolution Documents Publishing.
- Asgari, Mohammad (2012). "Teaching Critical Thinking Skills, an Interdisciplinary Approach," Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in Humanities, Fourth Volume, No. 2, pp. 35-64.
- Asgari, Mohammad (2012). "Teaching Critical Thinking Skills, an Interdisciplinary Approach," Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in Humanities, 4th period, No. 2, pp. 35-64.
- Benyani, Feyzollah bin Zain al-Abidin, Microfilm 26279, Astan Quds Razavi.
- Beyhaqi, Abolhasan Ali bin Zaid (1982), History of Beyhaq, edited by Ahmad Bahmanyar, Tehran: Moravi.
- Bressler, Charles (2007). Introduction to Theories and Methods of Literary Criticism, translated by Mostafa Abedini-Fard, Tehran: Niloufar.
- Fotouhi Rudmajni, Mahmoud (2012). Stylistics of Theories, Approaches, and Methods, First Edition, Tehran: Sokhan.
- Imami, Nasrallah (1998). Fundamentals and Methods of Literary Criticism, First Edition, Tehran: Jami.
- Jami, Noor al-Din Abdul Rahman (2007), Nafahat al-Uns min Hadrat al-Quds, Introduction, Editing and Annotations by Mahmoud Abedi, Fifth Edition, Tehran: Sokhan.
- _____ (2000). Baharestan and Treatises, edited by A'la Khan Afsahzadeh and others, First Edition, Tehran: Miras-e Maktub.
- Makarik Irnarima (2004). Encyclopedia of Contemporary Literary Theories, translated by Mehran Mohajer and Mohammad Nabavi, Tehran: Ageh.
- Mohabbati, Mahdi (2009). From Meaning to Form, Tehran: Sokhan.
- Nezami Aruzi Samarqandi, Ahmad ibn Omar ibn Ali (1962). Four Essays, edited by Mohammad Ghazvini. Second Edition Tehran: Zavar.
- Nezami Aruzi, Ahmad (2004). Four Essays, edited by Mohammad Ghazvini, Tehran: Jami.
- Oufi, Sadiddin Mohammad (2012). Lubab al-Albab, edited by Azizollah Alizadeh, Tehran: Ferdows.
- Oufi, Sadiddin Oufi (2012). Lubab al-Albab, edited by Azizollah Alizadeh, Tehran: Ferdows.
- Salmanpour, Touba and others (2020). "Rethinking the Necessity of 'Critical Thinking' and Its Functions in Biographical Writing and Literary Historiography," Journal of Literary Arts, University of Isfahan, Year 12, No. 33, Winter, pp. 1-20.
- Samarqandi, Dowlatshah (2006). Tazkirat al-Sho'ara, edited by Fatemeh Alagheh, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.

Studies

Original Paper

Report and Review

- Soltani, Manzar (2001), "A Study of the Course of Biographies and Histories of Persian Literature in Iran from 1303 to 1385 AH," Journal of Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Year 45, No. 1, pp. 403-420.
- Zahrevand, Saeed (2016), Study of the Trends of New Poetry in the Poetry of the 1370s (1991s), Tehran: Roozegar.
- Zarghani, Seyyed Mehdi (2011). History of Iranian Literature and the Realm of the Persian Language, Second Edition, Tehran: Sokhan.
- _____ (2012). Outlook on Contemporary Iranian Poetry, First Edition, Tehran: Saless.

doi متن‌شناسی انتقادی تذکره‌های چهار مقاله، لب‌الالباب، نفحات الانس و تذکره الشعرامهمیار علوی مقدم^۵ ID طوبی سلمانپور^۶ ID علی تسنیمی^۷ ID محمود فیروزی مقدم^۸ ID

از صفحه ۱۵۱ تا صفحه ۱۷۲ تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۳۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۵/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۷/۰۱

چکیده

تذکره‌ها، نسل نخستین تاریخ ادبیات فارسی هستند و متن‌شناسی انتقادی این تذکره‌ها، با هدف چگونگی شکل‌گیری، دگردیسی، زمینه‌های پیدایش تذکره‌ها و دوره‌بندی تاریخی و فرازوفرواد آن‌ها را در طول تاریخ ادبی بازمی‌تاباند. آفت‌هایی مانند سطحی‌نگری، سجع‌پردازی، موجز‌نویسی و حبّ و بغض، به شماری از این تذکره‌های ادبی راه یافته‌است. متن‌شناسی تذکره‌ها، مستلزم بهره‌گیری از «تفکر انتقادی» است تا بتوان به ارزیابی هدفمند، دقیق و علمی تذکره‌ها دست یافت، تفکر تحلیلی و ارائه نظریه‌های علمی را فراهم کرد، از سنت‌های ناروا و کژمدارانه ادبی دوری گزید و خواننده را با بافت موقعیتی آفرینش متن تذکره‌ها آشنا کرد. در این پژوهش، که جامعه آماری آن چهار تذکره برگزیده جریان ساز (یک تذکره پیشامغولی: چهار مقاله و سه تذکره پسامغولی: لب‌الالباب، نفحات الانس، تذکره الشعرا) را تا آغاز سده ۱۰ ق. در بر می‌گیرد، در چارچوب متن‌شناسی انتقادی به بررسی عناصر ساختار درونی و بیرونی مسلط در هر عصر و نیز توصیف و تبیین رویکردهای گوناگون شیوه‌های تذکره‌نویسی و سنت‌شکنی و نوآوری، انگیزه‌ها خواهیم پرداخت؛ هم‌چنین می‌کوشیم با روشی تحلیلی-توصیفی، به شناخت رده‌بندی، کشف روابط و مناسبات میان تذکره‌ها، تأثیر و تأثرات آن‌ها و به‌ویژه نقش عناصر درونی و بیرونی در تطورات تذکره‌نویسی دست یابیم. ارتقای سطح ژرف‌نگری و ارزش‌گذاری خواننده امروز نسبت به متن تذکره‌ها، طبقه‌بندی و بالابردن سطح نظریه‌پردازی ادبی آن‌ها، از جمله ضرورت‌های بهره‌گیری از متن‌شناسی انتقادی در بررسی و تحلیل نسل نخستین تاریخ ادبیات فارسی است.

واژه‌های کلیدی: متن‌شناسی، تفکر انتقادی، تذکره‌ها، تاریخ ادبی.

Cite this article: Alavi Moghaddam, Mehyar; Salmanpour, Touba; Tasnimi, Ali; Firouzi Moghaddam, Mahmoud. (2022). Textlogy of selected thazkharehs(memoirs) of Chahar maghaleh, Lobabol albab, Nafahatol ons, Tazkharatol shoarah. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskhah/shināsī va taṣṭīḥ-i mutūn). vol-1, Issue-2, 151-172.
<https://doi.org/10.22034/crtc.2022.352848.1027>

۵. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران (نویسندهٔ مسؤول) - m.alavi2007@yahoo.com

۶. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی تربت حیدریه، ایران - parimah.1346@gmail.com

۷. عضو مدعو دانشگاه آزاد اسلامی تربت حیدریه، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران - a.tasnimi@hsu.ac.ir

۸. استادیار زبان و ادبیات فارسی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران - firouzimoghaddam@gmail.com

۱- مقدمه

ذکر احوال شاعر و نویسنده ادبی و روزگارش، از اساسی‌ترین دلایل تدوین متن تذکره‌هاست. تذکره‌نویسان که گاه خود نیز شاعر بوده یا در تبیین اصول و مبانی شعر و شاعری دستی داشته، افزون بر ثبت و ضبط شرح حال شاعران، گاه به نقد شعر نیز پرداخته‌اند. گرایش به تذکره‌نویسی و تدوین زندگی‌نامه شاعران و گزیده‌های اشعار ایشان از ۵۳۰ق. و با نگارش مناقب الشعرا آغاز شد و تا سال ۸۹۲ق. که گویا نام «تذکره» نخستین بار بر تذکره الشعرا دولت‌شاه سمرقندی گذاشته شد و نیز با نگارش روضه الصفا در ۸۹۹ق. دست کم ۱۴ تذکره نگاشته شد (مناقب الشعرا: ح ۵۳۰ق.؛ چهار مقاله: ۵۵۰ق.؛ تاریخ بیهق: ۵۶۰ق.؛ تذکره مصور: ۵۸۰ق.؛ لباب الالباب: ۶۱۸ق.؛ تاریخ گزیده: ۷۳۰ق.؛ لطایف اشرفی: ح ۷۹۰ق.؛ مجمل فصیحی: ۸۴۵ق.؛ تاریخ کبیر: ۸۴۵ق.؛ تاریخ صدر جهان: ح ۸۶۳ق.؛ نفحات الانس: ۸۸۳ق.؛ بهارستان: ۸۹۲ق.؛ تذکره الشعرا: ۸۹۲ق.؛ روضه الصفا: ۸۹۹ق.).

متن تذکره‌ها، تحت تأثیر وضعیت تاریخی، اجتماعی، سیاسی و رویدادهای ادبی بوده‌اند؛ از این رو، می‌توان آن‌ها را خاستگاه تاریخ ادبی دانست که در شکل‌گیری و تدوین تاریخ ادبیات، نقش به‌سزایی داشته‌اند. پیشینه و سابقه عناصر درونی شکل‌دهنده تاریخ ادبی را می‌توان با تکیه به تذکره‌ها بررسی کرد. اطلاعات مربوط به عصر زندگی شاعران و نویسندگان که گاه بی‌ارزش و بی‌اهمیت جلوه می‌کنند، مورخ ادبی را بر آن می‌دارد که بتواند پیرامون مسایل زمانه شاعر از سر ژرف‌نگری سخن براند و وی را توانایی بخشد که بتواند فراسوی بعد زمانی و مکانی درباره شناسایی عوامل تأثیرگذار بر آثار مؤلفان تحقیق کند. آگاهی و بینش عمیق نسبت به گذشته فرهنگی، ادبی، اجتماعی و سیاسی هر عصری لازمه درک و فهم پیوندهای آثار ادبی است که به ناچار برای دسترسی به آن‌ها باید تذکره‌ها را به خدمت گرفت.

متن‌شناسی تذکره‌ها بانگاهی انتقادی، به شناخت تحولات، فراز و فرودها، سیر تحولات و تطورات این گونه تاریخ ادبیات می‌پردازد. سیطره تذکره‌های فارسی بر تاریخ ادبیات‌نگاری به لحاظ قدمت، آرا و اندیشه‌های تاریخی، حاوی اطلاعات ژرف مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی بسیار گسترده است. تاریخ نگاران ادبی، تحت تأثیر آرا و ذوق نهفته تذکره‌نویسان در تذکره‌ها قرار داشته‌اند و بخش زیادی از داوری‌ها و ارزیابی‌ها، نقد و قضاوت تاریخ‌نویسان ادبی متأثر از تذکره‌هاست. به‌رغم آن که آفت‌هایی در حفظ و پاسداشت تاریخ ادبی ایران و انگیزه‌های گوناگون تذکره‌نویسان به تذکره‌ها راه یافته است، این تذکره‌ها در تبیین قبض و بسط فرهنگ، فراز و فرود ادبیات، سنت‌پذیری و سنت‌گذاری، نقش بسزایی داشته است و از این رو، آسیب‌شناسی تذکره‌ها، که مستلزم بهره‌گیری از «تفکر انتقادی» است، ضروری می‌نماید. آسیب‌شناسی و بهره‌گرفتن از تفکر انتقادی، تاریخ ادبیات‌نگاری و تذکره‌نویسی

را از ایستایی، انحطاط و واپس‌گرایی دور می‌کند، زمینه‌پیدایش دستاوردهای نو و رشد و ارتقای دانش تاریخ ادبیات نویسی و رشد و بالندگی پژوهش، نقد ادبی و ارتقای انگیزه و خلاقیت در میان پژوهشگران ادبی موجب می‌شود (زرقانی، ۱۳۹۰: ۴۹). این مقاله، می‌کوشد با رویکردی انتقادی، آفت‌ها و آسیب‌هایی را که از منظر ساختاری و درون‌مایه‌ای به تذکره‌ها تا سده ۱۰ ق. راه یافته واکاوی کند. از میان این ۱۴ تذکره، یک تذکره پیشامغولی و سه تذکره پسامغولی که بیشترین تاثیر را بر فرایند تذکره نویسی داشتند برگزیده شد، تذکره‌هایی که الگوی مناسبی در متن‌شناسی انتقادی تذکره نویسی به شمار می‌روند.

۱-۱. روش تحقیق

این پژوهش، با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی، با رویکرد انتقادی و در زمینه پژوهش‌های تاریخ ادبیات‌نگاری و تذکره‌نویسی و نشان دادن نقاط قوت و ضعف این گونه پژوهش‌ها و براساس روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای، روش تحلیل داده‌ها به صورت کیفی و روش استدلالی استقرایی انجام شده است.

۱-۲. پیشینه تحقیق

الف. کتاب‌ها

فتوحی رودمجنی (۱۳۸۷) در کتاب نظریه تاریخ ادبیات (با بررسی انتقادی تاریخ ادبیات نگاری در ایران)، نگاهی انتقادی به تاریخ ادبیات نگاری و تذکره نویسی دارد. شفیع کدکنی در دو کتاب از جامی تاروزگار ما (۱۳۸۰) و ادوار شعر فارسی از مشروطه تا سقوط سلطنت (۱۳۵۹) به بررسی جریان‌ها و معرفی اصول و معیارها و شاخص‌های هر جریان می‌پردازد. زرقانی (۱۳۹۰) در کتاب تاریخ ادبی ایران و قلمرو زبان فارسی، به تطوّر و دگردیسی ژانرهای ادبی پرداخته است.

ب. مقاله‌ها

در زمینه آسیب‌شناسی و نگرش انتقادی در حوزه تاریخ ادبیات نگاری و تذکره نویسی، مقاله‌هایی به نسبت اندک نگاشته شده است: رضی (۱۳۸۹) در مقاله «آسیب‌شناسی شرح‌نویسی بر متون ادب فارسی»، علوی مقدم (۱۳۸۹) در مقاله «آسیب‌شناسی ساختار "شرح‌نویسی" در حوزه فهم متن ادبی (با نگاهی انتقادی به شرح‌های حافظ)»، به بررسی مباحث آسیب‌شناسی و تفکر انتقادی در حوزه‌هایی پرداخته‌اند. در حوزه تفکر انتقادی، مقاله عسگری (۱۳۹۱) با عنوان «آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی، رویکرد بین‌رشته‌ای» به مباحثی مانند آموزش انتقادی، چگونگی فهم اندیشه‌ها، چگونگی نظارت بر اندیشه‌ها، چگونگی یادگیری اندیشه‌های یک متن و مباحثی از این دست اشاره می‌کند. علوی مقدم (۱۳۹۶) در مقاله «ضرورت بازساخت تفکر انتقادی به مثابه

رویکردی میان رشته‌ای در حوزه علوم انسانی و نقد ادبی» به کاربرد تفکر انتقادی و ضرورت آن به ویژه در حوزه نقد ادبی پرداخته است، سلطانی (۱۳۷۸) در مقاله «بررسی سیر تذکره‌ها و تاریخ ادبیات‌های فارسی در ایران از ۱۳۸۵ - ۱۳۳۲ ه.ش» به تحلیل سیر تذکره‌ها و تاریخ ادبیات فارسی پرداخته است. زرقانی (۱۳۸۸) در مقاله «تکوین تدریجی سنت نگارش تاریخ ادبی ایران» خاستگاه سنت را بررسی کرده است. سلمان‌پور و دیگران (۱۳۹۹) در مقاله «بازاندیشی در ضرورت «تفکر انتقادی» و کارکردهای آن در تذکره نویسی و تاریخ ادبیات نگاری» به نقش و جایگاه تفکر انتقادی در تذکره‌ها و تاریخ ادبیات‌های سنتی پرداخته‌اند. شفیعیون (۱۳۹۳) در مقاله «گذری دیگرگون بر تذکره‌های ادبی» به گونه‌شناسی تذکره‌های ادبی و ارائه طرحی برای تقسیم‌بندی آن‌ها پرداخته است اما هیچ‌یک، پژوهشی با رویکرد انتقادی و آسیب‌شناختی در چارچوب متن‌شناسی تذکره‌ها به شمار نمی‌رود و خلا پژوهشی در این حوزه، چنین پژوهشی را ضروری و بایسته می‌کند.

۲- مبانی نظری تحقیق

۱-۲. کاربرد «تفکر انتقادی» در تحلیل متن‌های ادبی

تفکر انتقادی در پیوند با نقد ادبی و متن‌شناسی ادبی، با کاربرد ابزارهای پرسشگری، در جستجوی ارزیابی ارزش‌های ساختاری، زیباشناختی، مقایسه، تطبیق و ارزش‌گذاری و ارزش‌افزایی متون ادبی است، داده‌ها و اطلاعات را طبقه‌بندی، تحلیل و ترکیب می‌کند و فعالانه، زمینه را برای اعتلا بخشیدن به اندیشه و فکر نو محقق و آماده می‌سازد. با توجه به جایگاه ارزشمند دانش و شتاب گسترش آن و تولید علم در دنیای امروزی، ضرورت نگاه ژرف و پرسشگرانه، بیش از پیش آشکار می‌شود و این خود، تفکر انتقادی است. تفکر انتقادی شیوه رسیدن به ارزشیابی هدفمند از راه تأمل در نکات ضعیف و قوی اطلاعات، مستندات و تحلیل اثر ادبی است که در بستر پرسشگری شکل می‌گیرد. برای درک و دریافت «تفکر انتقادی» باید در وهله نخست به فرآیند تولید دانش توجه کرد: «داده‌ها»، اطلاعات پراکنده و انبوهی است که افراد از راه‌های گوناگون و ابزارهای متنوع آموزشی و رسانه‌ای به دست می‌آورند؛ «اطلاعات»، صورت طبقه‌بندی و تحلیل علمی شده داده‌ها است؛ «دانش»، بر مبنای تحلیل و پردازش اطلاعات و کشف مجهول تحقیق حاصل می‌شود؛ «خرد»، مرحله پایانی و هدف است که همان «تفکر انتقادی» است و ابزاری به شمار می‌رود که در کل این فرآیند در تبدیل داده‌ها به اطلاعات و اطلاعات به دانش مورد استفاده قرار می‌گیرد (ر.ک: علوی مقدم، ۱۳۹۶: ۱۶۱). ارزیابی، ارزش‌گذاری و داوری، دستاورد تفکر انتقادی است که پس از تلاش در درک اثر و دریافت هدف آن فراهم می‌آید و منتقد را به آستانه دانایی می‌رساند و

خواننده را در درک و برخورداری بیشتر اثریاری می‌کند. حصول تفکر انتقادی تنها با تکیه بر محفوظات، دانسته‌های گذشته، پیشینه فرهنگی یا آموزه‌های محیط پیرامون به دست نمی‌آید بلکه از راه پردازش داده‌ها، مفهوم پردازی و تحلیل اصول و روش‌های نظریه پردازان فراهم می‌شود.

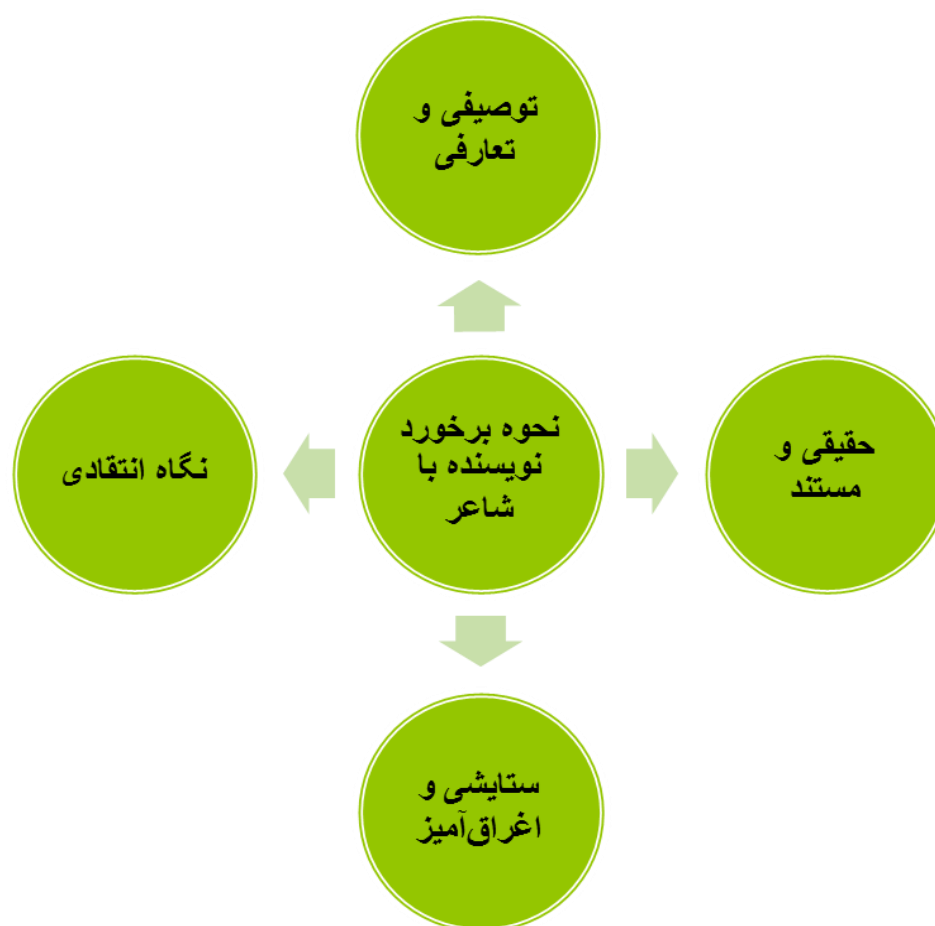
لازمه تفکر انتقادی، شناخت تفکر است. «تفکر یعنی دستکاری و انتقال اطلاعات موجود در حافظه. این فرایند به منظور اندیشیدن خلأقانه، مفهوم‌سازی، تفکر انتقادی، استدلال، تصمیم‌گیری و حل مسئله انجام می‌گیرد» (عسگری، ۱۳۹۱: ۳۸). هدف از تفکر انتقادی، نقد و بررسی موشکافانه تولید دانشی است که نوآفرینی و اعتلای فکر و اندیشه بشری را سبب شود. تفکر انتقادی اندیشه را تجزیه و تحلیل می‌کند و تفکر را ارزیابی و اندیشمندی را بارور ساخته و جلا می‌دهد. تفکر انتقادی به سان صافی پالاینده‌ایی عمل می‌کند که از درون خود اندیشه‌ها و قریحه‌های آدمیان را ارزیابی کرده، درجه اعتبار و اصالت آن را مشخص می‌کند و آن چه را که منشأ تحوّل و زایش بوده مهر قبولی و آن چه را که سدّ راه دانش بشری است داغ رد بر پیشانی می‌نهد (نک. سلمان پور و دیگران، ۱۳۹۹: ۸-۹).

۲-۲. کارکردهای تذکره‌نویسی در فرایندهای تاریخ ادبیات‌نگاری

متن تذکره‌ها به مثابه نسل نخست تاریخ ادبیات فارسی، در فرایند تاریخ ادبیات‌نگاری جایگاهی مهم دارد. تذکره‌ها، با انتقال اطلاعات ادبی به یقین می‌توانند پژوهشگران ادبی را در کشف سنت پذیری‌ها و سنت گذاری‌ها و رویدادهای ادبی یاری کنند، سنت‌ها و بدعت‌هایی که در شعر شاعران هر روزگار نهفته است. تذکره‌نویسان، سنت‌هایی را در تذکره‌ها نگاشته‌اند که هیچ سند دیگری برای آن متصوّر نیست؛ گاه این یافته‌ها پایه و اساس پژوهشی دقیق قرار گرفته‌اند. تذکره‌ها، موجب بسط و گسترش پژوهش‌های تاریخ ادبی، ارتقای سطح نقد و داوری و توصیف شیوه نقد متقدمان ادبی، شناخت جریان‌های ادبی و بازشناسی رویدادهای تاریخی، تبیین سنت‌های ادبی و آشنایی با فرایند سنت گذاری و سنت پذیری و معرفی ادبیات بومی، زبان‌ها و فرهنگ قومی و ادبیات محلی می‌شود. شیوه نگارش تذکره، بیانگر سبک غالب زمان و روزگار دوره تذکره‌نویس است. تذکره‌نویسان از ذوق هنری عصر خویش تاثیر پذیرفته که بر کیفیت شیوه نگارش ایشان تاثیر مستقیم داشته است. تذکره‌ها آکنده از نکته‌های ناب و نیاب ادبی و سرشار از گفته‌ها و موازین فرهنگی، هنری، تاریخی و اجتماعی اند. هنوز هم بهترین ابزار شناخت سنت‌ها و فهم گذشته ادبی و فرهنگی ما تذکره‌ها هستند و روشن‌ترین آینه تمام‌نمای فرهنگ ادبی از گذشته‌ها تا عصر خویشند. می‌توان گفت هر کس بتواند یک تذکره مهم و اساسی مثل لباب‌الالباب، تذکره‌الشعرا، تحفه‌سامی،

آتشکده، خلاصه‌الاشعار، ریحانة‌الادب و مجمع‌الفصحاح را از آغاز تا پایان، دقیق و درست بخواند، می‌تواند به سرشت نکته‌ها، گفته‌ها، سروده‌ها و حتی ناگفته‌ها پی ببرد، بنیان‌های ادبیات کلاسیک فارسی را دریابد و به حقیقت سنت‌ها و موازین ادبی ایرانی آگاه شود (ر.ک: محبتی، ۱۳۸۸: ۱۶). به طور کلی نحوه برخورد تذکره‌نویسان با شاعران را می‌توان در نمودار زیر نشان داد. شمار اندکی از تذکره‌ها، رویکرد انتقادی نسبت به شعر و شاعر داشته‌اند، از آن جمله است: لباب‌الالباب (۱۸ق.)، تذکره‌الشعر (۹۲ق.)، مجالس‌النفایس (۹۲۸ق.) و تحفه‌سامی (۹۵۷ق.).

در متن شناسی انتقادی تذکره‌ها، نباید کارکردهای تذکره‌نویسی در تاریخ ادبیات‌نگاری را فراموش کرد: کارکرد تذکره‌ها در بسط و گسترش پژوهش‌های تاریخ ادبی، کارکرد تذکره‌ها در ارائه روش‌ها و معیارهای معتبر نویسندگی و تاریخ‌نگاری، کارکرد تذکره‌ها در تبیین مباحث نقد و داوری،

کارکرد تذکره‌ها در متن شناسی ادبی و شناساندن رخدادهای تاریخی، کارکرد تذکره‌ها در تبیین سنت‌های ادبی و تشکیل هویت ملی، کارکرد تذکره‌ها در تبیین سنت‌گذاری و سنت‌پذیری، کارکرد تذکره‌ها در شناسایی و توصیف شیوه نقد متقدمان ادبی، کارکرد تذکره‌ها در شناساندن و معرفی ادبیات بومی، زبان‌ها و فرهنگ قومی و ادبیات

محلی داخل و خارج از ایران و مواردی از این دست (ر.ک: سلمان پور و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۳-۹).

در مسیر متن‌شناسی تذکره‌ها بر پایه رویکرد تفکرانتقادی، این‌گونه پرسش‌ها نیز فراروی پژوهشگر قرار می‌گیرد: کدام‌گونه از تذکره‌ها قادرند بهتر هدف نویسنده را از نگارش آن تأمین کنند؟ تذکره تا کجا توانسته است جریان‌ساز باشد؟ عوامل پیدایش متن‌های تذکره‌ای تا چه اندازه تاثیرگذار بوده است؟ عوامل فرازوفرود متن‌های تذکره‌ای کدامند؟

۳- بحث و بررسی و تحلیل داده‌ها

از نخستین تذکره به زبان فارسی در سال ۵۳۰ق. تا سده ۱۰ق. یعنی تا سال ۹۲۸ق. ۱۴ تذکره به زبان فارسی بر جای مانده است به این ترتیب (ر.ک: فتوحی، ۱۳۷۸: ۲۷۹):

۱- مناقب الشعرا: ح ۵۳۰ق.	۸- مجمل فصیحی: ۸۴۵ق.
۲- چهار مقاله: ۵۵۰ق.	۹- تاریخ کبیر: ۸۴۵ق.
۳- تاریخ بیهق: ۵۶۰ق.	۱۰- تاریخ صدر جهان: ح ۸۶۳ق.
۴- تذکره مصور: ۵۸۰ق.	۱۱- نفحات الانس: ۸۸۳ق.
۵- لباب الالباب: ۶۱۸ق.	۱۲- بهارستان: ۸۹۲ق.
۶- تاریخ گزیده: ۷۳۰ق.	۱۳- تذکره الشعرا: ۸۹۲ق.
۷- لطایف اشرفی: ح ۷۹۰ق.	۱۴- روضه الصفا: ۸۹۹ق.

از این ۱۴ تذکره، که شماری از آن‌ها در طبقه بندی «تاریخ- تذکره» و شماری در «رساله- تذکره» جای می‌گیرند (ر.ک: شفیعیون، ۱۳۹۳: ۹۰-۸۹) چهار تذکره نخست، به دوره پیشامغولی و بقیه به دوره پسامغولی مربوط است. از میان این تذکره‌ها، باید تذکره‌هایی را برگزید که با هدف متن‌شناسی انتقادی به عنوان جامعه آماری تطبیق داشته باشد. در متن‌شناسی انتقادی تذکره‌ها در حوزه ادبیات، باید آگاه بود متن‌های ادبی متأثر از عوامل اجتماعی و عوامل برون‌متنی شکل می‌گیرد مانند: باورهای مذهبی، گرایش‌های ایدئولوژیکی، نهضت‌ها، آشوب‌ها، جغرافیای بومی، ستایش‌گران، ذوق زمان، ژانر ادبی، سبک نوشتاری و انگیزه‌های درونی (ر.ک: عالی عباس‌آباد، ۱۳۹۱: ۳۳۱). شفیعی کدکنی در جستجوی ریشه‌های تحول شعر فارسی، دگرگونی در نهادهای اجتماعی، دگرگونی در اقتصاد، اصلاحات اجتماعی و دیدگاه‌های مختلف فرهنگی را نیز از عوامل با نفوذ مقتدرانه ایجاد جریان‌ها و تغییرات می‌داند (شفیعی کدکنی ۱۳۹۰: ۹). از این رو، در متن‌شناسی انتقادی تذکره‌های فارسی تا سده ۱۰ق. باید عوامل درون‌متنی و برون‌متنی را کاوید و بازشناخت. ضمن آن که در متن‌شناسی انتقادی تذکره‌ها،

نباید کارکردهای تذکره‌نویسی در تاریخ ادبیات‌نگاری رافراموش کرد.

نادیده گرفتن تذکره‌نویس به مقوله شرح حال و تاریخ ادبی، عنوان پدیده‌ای منسجم و در چارچوب یک جریان و به مثابه کلیتی نظاممند و اندام‌وار، بی‌توجهی به جریان‌های تاثیرگذار در فرایند تذکره‌نویسی، نادیده گرفتن عوامل فرامتنی در تدوین تذکره‌ها، غفلت از جهان‌نگری شاعران و نظام جمال‌شناسی، بلاغی و فکری شاعر و نویسنده و نیز ناآشنایی تذکره‌نویس با مبانی نظریه و نقد ادبی، از جمله کاستی‌هایی است که به شماری از این تذکره‌ها راه یافته است.

۳-۱. متن‌شناسی انتقادی تذکره‌های دوره پیشامغولی

از میان ۱۴ تذکره حدواسط بین نخستین تذکره در ۵۳۰ق. تا آغاز سده ۱۰ ق. یعنی تا سال ۸۹۹ق. به متن‌شناسی انتقادی شماری از تذکره‌های برگزیده می‌پردازیم و از چهار تذکره دوره پیشامغولی (مناقب الشعرا، چهار مقاله، تاریخ بیهق و تذکره مصور) چهار مقاله را که بیشترین تاثیر را بر شکل گرفتن سنت‌های ادبی و بوطیقای شعری ادیبان و تذکره‌نویسان پسین داشت و در متن‌شناسی انتقادی تذکره‌نویسی، بیشتر درخور بررسی است می‌پردازیم:

۳-۱-۱. چهار مقاله (۵۵۰ق.): نظامی عروضی سمرقندی

چهارمقاله از حیث دربرگرفتن مطالب تاریخی هر چند ضعیف و دارای اغلاط تاریخی و نیز تراجم مشاهیر اعلام، جایگاه درخوری دارد. محمد قزوینی، مصحح چهارمقاله در مقدمه خود بر آن است که این کتاب از حیث سبک انشا، آن‌که در ایجاز لفظ و اشباع معنی و سلاست کلام و خلو از متعاطفات مترادفه و اسجاع ثقیله و صنایع لفظیه بارده که شیوه ناخوش غالب نویسندگان ایران بخصوص متأخرین ایشان بوده، سرمشق انشا و نمونه چیزنویسی هر ایرانی جدید باید باشد (نظامی عروضی، ۱۳۴۱: سه - چهار).

چهارمقاله، در شناخت ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی دوران خویش سهمی به سزا دارد. نظامی عروضی، شاعر را با کلامی ساده و روان و در عین حال متصف به صنایع و آرایه‌های ادبی، او ضاع اجتماعی و فرهنگی را نیز شرح می‌دهد. در باره فرخی می‌گوید: «طبعی به غایت نیکو داشت و شعر خوش‌گفتی و چنگ‌ترزدی و خدمت‌دهقانی کردی از دهاقین سیستان (نظامی عروضی، ۱۳۴۱: ۳۵). این عبارات علاوه بر معرفی تمایلات و سبک زندگی خود نظامی، گویای نقد شعر شاعر و چگونگی زندگی اوست که البته بسامد زیاد واژه‌های ستایشی آن جای تأمل و اندیشه دارد. در جای دیگر سلطان خضر بن ابراهیم را این‌گونه توصیف می‌کند: «عظیم طراوتی داشت و

شگرف سیاستی و مهابتی که بیش از آن نبود، او پادشاه خردمند و عادل و ملک‌آرای بود (نظامی عروضی، ۱۳۴۱: ۴۴) و حکیم فردوسی را این‌گونه: «در عجم سخنی بدین فصاحت نمی‌بینم و در بسیاری از عرب هم» (نظامی عروضی، ۱۳۴۱: ۴۶). اوشاعران را این‌گونه پند می‌دهد:

شاعر بدین درجه نرسد الا که در عنفوان شباب و در روزگار جوانی بیست هزار بیت از اشعار متقدمان یاد گیرد و ده هزار کلمه از آثار پیشینیان پیش چشم کند و پیوسته دواوین استادان همی خواند و یاد همی گیرد که درآمد و بیرون شد ایشان از مضایق و دقایق سخن بر چه وجه بوده است تا طرق و انواع شعر در طبع او مرتسم شود و عیب و هنر شعر بر صحیفه‌ی خرد او منقش گردد تا سخنش روی در ترقی دارد و طبعش به جانب علو میل کند (نظامی عروضی، ۱۳۸۳: ۴۷).

نظامی عروضی در چهار مقاله، تنها به تراجم ده شاعر در ده حکایت بسنده کرده است (رودکی، عنصری، فرخی سیستانی، ازرقی، مسعود سعد، رشیدی، فردوسی، نظامی و دو امیر شاعر) و جامعه آماری وی اندک است، حال آن که شمار شاعرانی که در روزگار وی و در سده‌های ۵ و ۶ ق. می‌زیستند و نام ایشان در برخی تذکره‌ها ذکر شده است بسیار است، که در این میان، به بسیاری از این شاعران در سه تذکره دیگر این پژوهش اشاره ای شده و در چهارمقاله از آن‌ها نامی به میان نیامده است. نظامی عروضی، معیار و دلیلی هم برای گزینش این اندک شاعران بیان نکرده است، اما با توجه به رویکرد سنتی نظامی عروضی، به نظر می‌رسد ساختارهای اجتماعی حاکم بر جامعه و نگرش حاکمیتی را نباید از نظر دور داشت.

ساختار نحوی و جمله بندی نظامی عروضی در تذکره نویسی و تراجم این شاعران، در حد میانه است و از اطناب و ایجاز دوری گزیده و در همین تراجم‌های مساوات گونه و گاه ایجاز گونه این شاعران، کوشیده است به داده‌های خودگاه عمق می‌بخشد و اطلاعاتی در حوزه نقد ادبی سنتی، سبک‌شناسی تاریخی و تاریخ ادبیات- کم و بیش- به دست می‌دهد؛ در عین حال، دریافت‌هایی کلی و مبتنی بر سنت‌های ادبی. نظامی عروضی سمرقندی غالباً در چارچوب حکایت‌هایی به تراجم و بیان نمونه‌هایی از شعر این شاعران پرداخته است. ده شاعری که نظامی عروضی در چهارمقاله به آن‌ها پرداخته، در سه تذکره دیگر مورد بررسی در این مقاله، کمتر کاویده شده است.

نظامی عروضی در عبارت پردازی چهارمقاله، علاوه بر پیروی از اصول فصاحت و بلاغت، طرز و اسلوب مخصوص به فارسی را از دست نداده و در تقدیم و تأخیر کلمات و وصل جمله‌ها از حدود نحو فارسی تجاوز نکرده است.

- **رویکرد انتقادی:** دیدگاه انتقادی نظامی عروضی در دو مقاله «شاعری» و «دبیری» بیان شده است، به ویژه در مقاله شاعری که دربرگیرنده دریافت‌های انتقادی نظری است. در عین حال، دریافت‌های نویسنده، کلی، موجّه و مبتنی بر سنت‌های ادبی سده‌های ۵ و ۶ ق. و گاه ناپذیرفتنی است. «اگرچه بسیاری از نکته‌های تاریخی و استنباط‌های ادبی صاحب چهارمقاله خالی از اشکال و تسامحی نیست، اما، نکات متعدد انتقادی و در عین حال بدیع کتاب، آن را به صورت یکی از منابع قابل اعتنا در نقد گذشته درآورده است» (امامی، ۱۳۷۷: ۳۲). نظامی عروضی گویا با نگاهی سنتی‌تر به ادیبان روزگار و شاعران نوکار این گونه گوشزد می‌کند:

هرکرا طبع در نظم شعر را سخ شد و سخنش هموار گشت، روی به علم شعر آرد و عروض بخواند و گرد تصانیف ابوالحسن السرخسی البهرامی گردد چون غایه العروضین و کنز القافیه و نقد معانی و نقد الفاظ و سرقات و تراجم و انواع این علوم بخواند بر استادی که آن داند تا نام استادی را سزاوار شود و اسم او در صحیفه روزگار پدید آید (نظامی عروضی، ۱۳۸۳: ۴۸).

سنت‌گرایی نظامی عروضی، موجب تک‌بعدی شدن معنا و عدم نوآوری و خلاقیت در چهارمقاله شده است. قزوینی در مقدمه کتاب چهارمقاله، نظامی عروضی را در ثبت دقیق تاریخ، اعلام و اسامی ضعیف دانسته و چندین سهو وی را با استناد به سایر منابع به طور مفصل شرح می‌دهد (نک. نظامی عروضی، ۱۳۴۱: ۱۱). ناتوانی چهارمقاله نظامی عروضی سمرقندی در حوزه پژوهش‌های تاریخ ادبی، ارائه روش‌ها و معیارهای معتبر نویسندگی، تبیین مباحث نقد و داوری و سنت‌های ادبی، از جمله مشکلاتی است که این کتاب را آسیب پذیر کرده است. نگرش نظامی عروضی درباره تأثیر شعر، جایگاه درخوری در متن شناسی شعر پس از او دارد و تا حد زیادی بیانگر نزدیکی دیدگاه نویسنده به بوطیقای شعرشناسی ارسطو و نگرش اخلاقی افلاطون و ارسطوست، آن‌گاه که می‌نویسد:

شاعری صنعتی است که شاعر بدان صنعت اتساق مقدمات موهمه کند و التئام قیاسات منتجه، بر آن وجه که معنی خرد را بزرگ گرداند و معنی بزرگ را خرد، و نیکو را در خلعت زشت باز نماید و زشت را در صورت نیکو جلوه کند و بایهام قوت‌های غضبانی و شهوانی را برانگیزد، تا بدان ابهام طباع را انقباضی و انبساطی بود و امور عظام را در نظام عالم سبب شود (نظامی عروضی، ۱۳۸۳: ۴۲۸).

استنباط‌های نظامی عروضی در این سطرها، بازتابنده آرای ادبی و انتقادی پیش از خود و استنباط‌های ادبی خوداوست که بر جریان‌های تعریف شعر پس از وی تأثیر گذار بوده است. استنباط‌هایی مانند: مخیل بودن شعر؛ مبتنی بودن شعر بر پایه قیاسات؛ تفاوت صدق و کذب شعری با صدق و کذب منطقی؛ تأثیرگذاری شعر به مثابه

هدف نهایی شعر؛ امکان برخورداری شعر از نتیجه اخلاقی ولی عدم الزام شعر به مقوله اخلاق به عنوان نخستین معیار تغییر ناپذیرشعر. اهمیت دادن نظامی عروضی به صفات نامربوط به اصل شعر، جنبه تأثیرگذاری شعر، تعریف شعر و ویژگی‌های شاعر و موضوع نقدشعر، از جمله عوامل جریان ساز در نگاه تذکره نویسان وادیبان پس از اوست که هرچند نگرشی سنت گرایانه رانداعی می کند اما از تأثیرگذاری‌های چهارمقاله به شمار می-رود و در چارچوب متن شناسی انتقادی در خور بررسی است. درعین حال، چهارمقاله، فاقد دیدگاه‌هایی محکم واستوار در حوزه انتقادی است، مختصر و مجمل گویی این کتاب و کوتاهی حجم یک مقالت (مقالت شاعری) از میان مقالت‌های چهارگانه، مانع از نقد جدی شعری می شود. سلیقه شخصی و داشتن اغراض خاص در این کتاب نیز به پیروی از سنت ادبی سده های ۴ و ۵ ق. دیده می شود. ضمن آن که نباید فراموش کرد در جامعه ای مانند جامعه ایران سده های ۴ تا ۶ ق. و حتی پس از آن، که نقد ادبی در کنار نقد اجتماعی، نقد سیاسی و نقد فکری، وجود عینی ندارد و عدم آشنایی تذکره نویسان با مباحث نظری و فلسفی نقد ادبی و نیز با نظام فکری منسجم نظریه و نظریه پردازی ادبی، پیداست تفکر انتقادی در این کتاب، چندان ره به جایی نمی برد و از کتاب چهارمقاله که نویسنده در قید و بند سنت های ادبی روزگار خود گرفتار است، نباید بیش از این نیز انتظار داشت.

۲-۳. متن شناسی انتقادی تذکره‌های دوره پسامغولی تا سده ۱۰ ق.

دوره پسامغولی تا سده ۱۰ ق. دست کم ده تذکره به زبان فارسی نگاشته شد از جمله: لباب الالباب: ۶۱۸ ق.؛ تاریخ گزیده: ۷۳۰ ق.؛ لطایف اشرفی: ح ۷۹۰ ق.؛ مجمل فصیحی: ۸۴۵ ق.؛ تاریخ کبیر: ۸۴۵ ق.؛ تاریخ صدر جهان: ح ۸۶۳ ق.؛ نفحات الانس: ۸۸۳ ق.؛ بهارستان: ۸۹۲ ق.؛ تذکره الشعرا: ۸۹۲ ق. که به تحلیل انتقادی سه نمونه از این تذکره-های تأثیرگذار و جریان ساز (لباب الالباب، نفحات الانس و تذکره الشعرا) می پردازیم، تذکره‌هایی که دیگر تذکره‌ها در زیر سایه این سه تذکره جای می گیرند:

۱-۲-۳. لباب الالباب (۶۱۸ ق.): سدیدالدین محمد عوفی بخارایی

نخستین کتاب تذکره فارسی زبان به جامانده از دوران پسامغولی که دراوان هجوم مغولان در ۶۱۷ ق. به ایران نگاشته شد و به معنای واقعی، شرح احوال شاعران و نویسندگان و تراجم است. این اثر به سبب آوردن نام و نمونه‌هایی از شعرهای بسیاری از شاعران فارسی زبان که در هیچ جای دیگری شناسانده نشده‌اند، دارای اهمیت ویژه‌ای است. مؤلف کتاب، انسان با فضل و بافضیلتی بوده که کتاب را بر مبنای رده‌بندی و طبقه‌بندی استوار کرده، به جمع و تدوین حکایت، علاقه وافر داشته و بعید نیست که درباره هر شاعری هر قصه‌ای که رایج بوده است ذکر کرده باشد. لباب الالباب در نوع خود کتاب جامعی است و الگوی دیگر تذکره نویسان و دربرگیرنده ارزش‌های انتقادی

در خوری بوده است. لباب‌الالباب را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: بخش نخست ذکر حال شاعران بلندپایه درباری و موردتوجه نویسندگان و بخش دوم عموم شاعران. این طبقه بندی، نویسنده را از نقد جایگاه و درجه شعری شاعران دور می‌کند. با آوردن نمونه‌ها و ذکر وصفی، شعری را بر دیگر آثار شاعر رجحان و برتری می‌دهد که می‌تواند نقد شعر شاعر در مقایسه با خود شاعر باشد نه با دیگر شاعران؛ مانند تمجید از شعری که منصور الرازی سروده، می‌گوید: «هم او راست در این معنی سحر کرده» (عوفی، ۱۳۹۱: ۲۳۶). پس از تعریف و تعارف در نظم و فضل لبیبی، قصیده‌سرایی وی را رجحان داده و می‌گوید: «این قصیده گفته و داد سخن بداده» (عوفی، ۱۳۹۱: ۲۵۴). در جای دیگر، عسجدی مروزی را عسجد کان بلاغت و اختر آسمان فصاحت می‌داند ولی فضل وی را برتری داده و بر صدق ادعایش قصیده‌ایی برهان می‌آورد و می‌گوید: «این قصیده مکرر، برهان فضل وافر وی است» (عوفی، ۱۳۹۱: ۲۶۲). در جایی قصیده‌سرایی همام عبدالواسع الجبلی الادیب را چون معشوقی نگار و چابک و دلیر ستوده ولی غزل‌سرایی اش را مرصع می‌خواند: «این غزل مزاج نسیم شمال دارد، از مهب فضل و افضال او متنسم شده و شکوفه در بستان قریحه‌اش متبسم گشته» (عوفی، ۱۳۹۱: ۲۹۵). به کارگیری واژه‌های عربی و دستورقواعد آن در کلام سدیدالدین عوفی نمایان است. در معرفی شاعران نیز عربی را با فارسی درهم آمیخته و با شرح مختصری از انساب و اصالت شاعر، با آوردن نمونه‌ای از شعر، وی را نقد می‌کند. در موردانوری می‌نویسد: «و هو اوحدالدین خاوراتی معاصر سلطان سنجر و مداح او بود و از اکثر علوم بهره‌مند و این قطعه دالست بر فضیلت و کسب کمالات او» (عوفی، ۱۳۹۱: ۳۱۸).

سدیدالدین محمد عوفی بخارایی، با پرداختن به شرح حال صد و هفتاد شاعر، در جریان تذکره‌نویسی نقشی در خوری ایفا کرده که این روند نویسنده، سبب شکل‌گیری نوع ادبی جدیدی از تذکره‌نویسی در فرایند جریان سازی تاریخ سنتی ادبیات فارسی شده است. تقلیدها و نظیره‌های بسیاری که از لباب‌الالباب نگاشته شده، بیانگر تاثیرگذاری این اثر در جریان شناس تذکره‌نویسی در ادب فارسی است. لباب‌الالباب در مقایسه با سه تذکره موردبحث در این مقاله، به لحاظ ارائه معیار و دلیل‌گزینش شاعران و دسته‌بندی آنان، نشان می‌دهد اندیشه ادبی حاکم بر جامعه و ذوق و سلیقه ادبی حاکم بر جامعه سده ۷ ق. بر گزینش این شاعران بی تأثیر است و ساختارهای اجتماعی حاکم بر زمانه سدیدالدین محمد عوفی، تاثیر بیشتری دارند.

- **رویکرد انتقادی:** لباب‌الالباب به رغم داشتن فواید انتقادی، در سجع و انشاپردازی به افراط گراییده است، آن چه از نگاه انتقادی این کتاب برمی‌آید، در نهایت ایجاز است، از جمله درباره منجیک ترمذی: «منجیک از ساحران شاعران بود، شعری غریب و الفاظی خوب و معانی بکر و عبارتی بلیغ و استعارتی نادر» (عوفی، ۱۳۹۱: ۱۳).

لباب‌الالباب، دارای نثری مصنوع و پرتکلف است؛ درک معنای کلمات دشوار و دیریاب آن به آسانی ممکن نیست و آرایه‌های ادبی در آن فراوان است. این ویژگی، دریافت منظور و هدف نویسنده را برای خواننده دشوار می‌سازد. رده بندی و طبقه بندی لباب‌الالباب درباره شاعران، به لحاظ پایگاه و موقعیت اجتماعی صورت گرفته که از نقاط ضعف لباب‌الالباب به شمار می‌آید. نویسنده لباب‌الالباب، به رغم ذکر نمونه‌های شعر شاعران، به ارزش شاعری، چندان توجه نکرده است و درباره شاعران، گاه آن چنان مختصر و موجز سخن گفته است که مجال برای نقد شعر و مفاهیم ادبی حاصل نمی‌شود و گاه چنان مبهم و کلی که کمتر فایده‌ای برای نقدشعر به خواننده ارائه می‌کند. لفاظی‌ها، ابهام‌گویی‌ها و مجامله‌های این تذکره، از ویژگی‌های آن است که به بسیاری از تذکره‌های فارسی راه یافته است. سدیدالدین محمد عوفی، به رغم برخی باریک بینی‌ها و معیارهای استدلالی، نتوانسته است خود را به سادگی از قید و بندهای سنت‌های ادبی روزگار خویش برهاند.

۲-۳- نفحات الانس (۸۸۳ق.): نورالدین عبدالرحمان جامی

نفحات الانس عبدالرحمان جامی، تذکره شناخته‌شده‌ای است به پیروی از سبک لباب‌الالباب که زندگی‌نامه ۶۱۸ شاعر را شرح می‌دهد. مانند دوره بازگشت ادبی، جامی به روش گذشتگان چون عوفی و به محتوا و مضامین چون طبقات الصوفیه خواجه عبدالله انصاری روی آورده و تذکره مشایخ را با نثری استوار و پخته در شرح احوال عارفان و صوفیان نگاشته است. نفحات الانس با وجود تأثیرپذیری از تذکره‌های پیشین بر آثار بعد از خود اثر گذاشته است، زبان این تذکره، صورت تطوّر یافته‌ای از زبان هرات قرن پنجم بوده و از گویش قدیم هروی تأثیر پذیرفته است. لغات هروی (خراسانی) قدیم و عربی در آن بیشتر است و فعل‌های خاص گویش هروی رابه کار گرفته است. سبک نگارش نفحات الانس، کهن‌گرایی است، مانند کاربرد «ذ» به جای «د» گاه و «ک» به جای «گ». یا تخفیف حروف مانند «درین» به جای «دراین» و «ازیشان» به جای «از ایشان». جابه‌جایی و تبدیل برخی از اجزای جمله چون «برای خود سؤال می‌کن» یا «وقتی جنید را» به کار برده است، در معرفی حارث‌المحاسبی می‌گوید «از طبقه اولی است. کنیت او ابو عبدالله و از علمای مشایخ است و قدمای ایشان. جامع علوم ظاهر و علوم اصول و معاملات و اشارات. وی را تصانیف بوده. استاد بغدادیان است. به اصل از بصره است اما در بغداد برفته از دنیا، در سنه ثلاث و اربعین و مائین پس از احمد حنبل به دو سال» (جامی، ۱۳۸۶: ۴۸۳) مقصود از این معارف، تاریخ ولادت و وفات ایشان، ذکر سیر و احوال و معارف و کرامات و مقامات ایشان بود که به صدق راه بادیه طلب را سپرده‌اند. بنا به بهره‌گیری فراوان از طبقات الصوفیه، کشف‌المحجوب، اسرارالتوحید، مقامات ژنده‌پیل، مناقب، چهل‌مجلس و مصباح‌الهدایه، نثر نفحات زبان واحد و یکرنگی نمی‌تواند باشد (جامی، ۱۳۸۶: ۳۵). ضمن آن که در سده ۹ق.

تذکره نویسی به اوج خود می‌رسد و در این سده، جامی، بهارستان و دولت‌شاه سمرقندی، تذکره الشعرا را نگاشته که به گمان خود، نخستین تذکره نویس است.

با توجه به پیشینه تربیتی نورالدین عبدالرحمان جامی، به نظر می‌رسد پیوند وی با تصوّف، شوق معرفت عارفان و ذکر شرح حال و کرامات ایشان سبب تدوین تذکره نفحات الانس شد. این تذکره، با هدف و انگیزه باوربخشی و یقین‌آوری خوانندگان به مقامات مشایخ طایفه صوفیه نگاشته شد. به رغم چنین هدف و انگیزه‌ای، تراجم و شرح حال تذکره نفحات الانس در نهایت ایجاز است. در معرفی خواجه فغنوی می‌آورد «وی از خلفای خواجه عارف است» (جامی، ۱۳۸۶: ۳۸۵) و به همین بیان ایجاز بسنده می‌کند؛ حتی پیرامون شاعران بزرگ عارف مسلکی چون حکیم سنایی، صرفاً به ذکر کنیه و نام پدر بسنده می‌کند و بی‌درنگ، به حکایت حالات وی می‌پردازد. ارادت نورالدین عبدالرحمان جامی به صوفیه به حذف برخی شاعران نامی غیر صوفی در تذکره نفحات الانس، منجر شده و این تذکره را مختص شاعران صوفی مسلک تبدیل کرده است. دقت و حوصله جامی در نفحات الانس، در ذکر سیر کرامات و احوال ۶۱۸ عارف و صوفی، گنجینه‌ای بزرگ از داده‌های عارفانه و صوفیانه را فراهم می‌آورد. نفحات الانس بر خلاف برخی تذکره‌ها که از ذکر شاعران زن، غافل مانده‌اند، به تراجم چند شاعر زن پرداخته است؛ بدیهی است تنها شاعران زن عارف را برجسته و متمایز می‌سازد.

زبان متنوع و گوناگون نفحات الانس نیز از ویژگی‌های بارز این تذکره است. جامی منابع و مآخذ زیادی را پیش چشم داشته و در اخذ و اقتباس آن‌ها امانت‌دار است، زبان نفحات الانس فاقد یک‌پارچگی و هماهنگی است. این موضوع، گاه سادگی و روانی را از آن دور می‌کند و می‌توان تنوع و گوناگونی زبانی را در آن به آشکاری دید.

- رویکرد انتقادی: نفحات الانس، به رغم آوازه خود، فاقد دیدگاه‌هایی استوار و موجه در ابعاد انتقادی است و گاه چنان مبهم و کلی درباره نمونه‌های شعرشاعران سخن گفته شده که کمتر فایده‌ای از نظر نقد شعر به خواننده به دست می‌دهد. ساختار غیر منسجم نفحات الانس، به گونه‌ای است که هیچ‌گونه نظم منطقی در طبقه بندی و رده بندی زندگی‌نامه‌ها به لحاظ تاریخی و جغرافیایی در آن دیده نمی‌شود و شرح حال شاعران، بدون ارتباط منطقی در پی یکدیگر ذکر شده و مبهم‌اند. ضمن آن که «سخن را بیشتر به تقلید گفته و از تکلف پرهیز نداشته است» (جامی، ۱۳۸۶: ۳). در نفحات الانس، ذکر نمونه‌های شعری شاعران و سبب سرایش آن‌ها، گرچه سودمند است، ولی چون معیاری در گزینش شاعران که شرح احوال برخی را به طول و تفصیل و برخی دیگر را موجز و مختصر بیان می‌کند به دست نمی‌دهد ارزش این تذکره کاسته است.

ایجازگرایی جامی در معرفی شاعران به گونه‌ای است که به این تذکره آسیب رسانده است. در معرفی خواجه

فغنوی به این عبارت بسنده می‌کند: «وی از خلفای خواجه عارف است» (جامی، ۱۳۸۶: ۳۸۵). حتی شاعران بزرگ عارف مسلکی چون حکیم سنایی را که حکیم خوانده صرفاً به ذکر کنیه و نام پدر بسنده کرده است و به حکایت حالات وی نمی‌پردازد. ارادت وی به صوفیه به حذف برخی شاعران نامی غیر صوفی، منجر شده و این تذکره را به تذکره شاعران عارف مسلک تبدیل کرده است. به رغم آن که نورالدین عبدالرحمان جامی، منابع و مآخذ زیادی را پیش چشم داشته و در اقتباس آن‌ها امانت‌دار است، زبان نفحات الانس فاقد یک پارچگی و یکدستی است. این موضوع، گاه سادگی و روانی را از آن دور می‌کند و می‌توان چند گونگی زبانی را در آن به وضوح دید که به سبک نویسندگی این تذکره آسیب می‌رساند.

نورالدین عبدالرحمان جامی، تذکره دیگری نگاشته است به نام بهارستان، که در آن، درباره شاعران، گاه آن چنان به موجزگرایی، مبهم‌و کلی‌گویی روی آورده که کمتر مجالی برای نقد شعر حاصل می‌شود و این موجب می‌شود ارزشمندی این تذکره در نقد شعر در مقایسه با نفحات الانس، کاهش یابد و گاه، تنها با بیان چند تحسین و تمجید از ذکر دقیق تاریخ‌ها، شیوه نگارش، رویدادها و واقعیت‌های تاریخی بسنده کرده است. در شرح حال شاعران، برخی را به ذکر اصل و نسب، پیشه و هنرها و حتی شوکت و مکنّت وی پرداخته است عموماً به شرح حال شاعران پرداخته و از احوال نثرنویسان با وجود آن که خود نثرنویس توانمندی است، ذکری به میان نیاورده است.

۳-۲-۳. تذکره الشعر (۸۹۲ق.): دولت‌شاه سمرقندی

دولت‌شاه سمرقندی، تاریخ سلاطین گذشته، شرح احوال مشاهیر و شاعران را در حالی تألیف کرده است که به گمان خویش نخستین کسی است که تذکره می‌نویسد. نخستین بار بود که در تذکره‌ای، مسایل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مورد توجه قرار می‌گرفت و به عنوان پدیده‌ای اثرگذار در سرگذشت و شعر شاعران مطرح می‌شد. واژه‌های تذکره الشعر ساده و زودفهم و البته با بسامد بالای واژه‌های عربی است. در معرفی افضل‌الدین خاقانی می‌گوید: «در علم بی‌نظیر است و در شعر استاد» (سمرقندی، ۱۳۸۵: ۱۳۹). در معرفی اوحدالدین انوری می‌آورد: «اوصاف سخنوری و فضل او اشهر من الشمس است. از شاعران روزگار کم کسی در دانشمندی و انواع فضایل همتای او بوده» (سمرقندی، ۱۳۸۵: ۱۴۸).

دولت‌شاه سمرقندی، بر خلاف جامی، تذکره الشعر را بدون اقتباس و ارجاع به منبع و مآخذی نوشته است. شاید داشتن اغلاط تاریخی فراوان آن ناشی از این ویژگی باشد. به نظر می‌رسد بکر بودن تذکره الشعر اسباب شده به طرز خاصی، معرف ادبیات ایران در اروپا و ممالک ترک و عرب واقع شده و به چند زبان زنده برگردانده شود. توجه دولت‌شاه سمرقندی به اعم شعرای عرب و فارس و پهلوان، ملک و مخدوم، مشهور و گمنام، تذکره الشعر را دارای

ارزش ادبی نموده و میراث ادبی و خصلت‌های فرهنگی دوران خویش را معنا می‌کند. با وجود آن که جامی و عوفی به شاعران زن پرداخته‌اند و با دقت در زمینه‌های فکری و فرهنگی دولت‌شاه، بی‌توجهی وی به زنان شاعر غریب می‌نماید. ادوارد براون در مقدمه تصحیح خود، دولت‌شاه سمرقندی را آزادمردی معرفی می‌کند که دغدغه نقصان کار ملت و شکست شرع و سنت دارد (نک. همان، ۱۳۸۵: ۳۲) یا از سکوت و خاموشی علما در سنگدلی و درشتی و خونخواری علمداران شکایت می‌کند (ر.ک: همان، ۱۳۸۵: ۳۲) از این رو فقدان شاعران زن در تذکره وی تأمل برانگیز است.

- رویکرد انتقادی: دریافت انتقادی دولت‌شاه سمرقندی در تذکره الشعرا، بسیار کلی و گاه سطحی به نظر می‌رسد که تا حد زیادی از سنت‌های روزگار خود تأثیر پذیرفته است. به پیروی از سنت‌پردازی‌های سده ۹ ق. بر شعر شاعرانی مانند امیر خسرو دهلوی ایراد می‌گیرد که چون به دور از صنعت‌پردازی است ارزش چندانی ندارد (ر.ک: سمرقندی، ۱۳۸۵: ۱۸۹). در تذکره الشعرا، ذکر نمونه‌های شعری شاعران و سبب سرایش آن‌ها، گرچه سودمند است، ولی چون معیاری در گزینش شاعران که شرح احوال برخی را به طول و تفصیل و برخی دیگر را موجز و مختصر بیان می‌کند به دست نمی‌دهد از ارزش این تذکره کاسته است. تذکره الشعرا از حیث توجه به جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی زمان شاعران، پیشگام است و تذکره‌نویس‌های پس از او دنباله‌رو دولت‌شاه هستند. به این لحاظ، دولت‌شاه سمرقندی را می‌توان مبدع گسترش قلمرو تذکره‌نویسی و تغییر کیفیت محتوا در تذکره‌ها و جریان‌ساز دانست و در عین حال، دولت‌شاه سمرقندی در نقادی، شجاعت خاصی دارد که این اثر را نسبت به دیگر آثار مشابه خود متمایز می‌کند.

۳-۳. بررسی تحلیلی - تطبیقی متن‌شناسی انتقادی تذکره‌های برگزیده دوره پیشامغولی و پسامغولی،

تا آغاز سده ۱۰ ق.

در بررسی تطبیقی چهار تذکره برگزیده جریان ساز (یک تذکره پیشامغولی: چهار مقاله و سه تذکره پسامغولی: لباب‌الالباب، نجات‌الانس، تذکره الشعرا) تا آغاز سده ۱۰ ق. در چارچوب معیارهای آشنایی تذکره‌نویس با مبانی نظریه‌های ادبی و فنون شعری، رویکرد غالب تذکره‌نویسی، گرایش به سنت‌شکنی و نوآوری در تذکره‌نویسی، ویژگی‌های تذکره‌نویس تأثیر گذار بر تدوین تذکره، ویژگی‌های سبک‌شناسی نثر، اندیشه و جمال‌شناسی، نقد و ارزیابی شاعران، بازتاب رویدادهای تاریخی، فرهنگی و اجتماعی و اعتبار و سندیت تذکره می‌توان به این جدول تحلیلی-تطبیقی دست یافت:

معیارها	آشنایی تذکره‌نویس با مبانی نظریه‌های ادبی و فنون شعری	رویکرد غالب تذکره‌نویسی	گرایش به سنت‌شکنی و نوآوری در تذکره‌نویسی	ویژگی‌های تذکره‌نویس تاثیر گذار بر تدوین تذکره	ویژگی‌های سبک‌شناسی نثر، اندیشه و جمال‌شناسی	نقد و ارزیابی شاعران	بازتاب رویدادهای تاریخی، فرهنگی و اجتماعی	اعتبار و سندیت تذکره
چهار مقاله	آشنایی با بوطیقای شعری وادبی و پرداختن به آیین‌ها و اصول دبیری و شاعری	توجه بیشتر به درون مایه شعر و نثر بیش از صورت و فرم	عمدتاً سنت‌پذیر و مقلد و درساخت واژه‌ها، دارای نوآوری و حکایت‌نگاری	نظامی عروضی: وایستگی به دربار و سلسله‌ای از سلاطین و امرای محلی	موجز نویسی و ترکیبی از نثرمرسل و نثر فنی	فاقد نقد علمی شاعران و نویسندگان و فراوانی واژه‌های ستایشی	اشاره‌ای گذرا به رویدادهای تاریخی و طرح ویژگی‌های دبیران، شاعران، منجمان و طبیبان	کم اعتبار در حوزه اطلاعات تاریخی
لیاب‌الالباب	طبقه‌بندی شاعران برپایه میزان آشنایی شاعر با فنون شاعری به دلیل آگاهی تذکره‌نویس بامبانی ادبی	توجه بیشتر واژه‌پردازی شاعر به کاربرد تشبیه و تمثیل بعید و فاقد ذوق ادبی در انتخاب اشعار	سنت گذاردن‌رژانر ادبی تذکره‌نویسی و حکایت‌گویی	محمدعوفی: متولد ماورالنهر و سفرهای متعدد به مناطق ادب‌خیز خراسان و اقامت در دربار هندوستان	کاربرد استعاره، تشبیه، جناس‌های متصنع	فاقد معیار علمی همراه با عبارت‌های ستایشی، توصیفی، اغراق آمیز و انشاپردازی	بازتاب رویدادهای گوناگون همراه با ذکر حکایت بدون توجه به درستی و نادرستی حکایت‌ها	دارای اهمیت در تراجم نویسی و اشاره به شمارزیادی از شاعران ولی ناقص، کوتاه و بیشتر ذکر نمونه اشعار
نجات‌الانس	عدم آشنایی نسبی تذکره‌نویس با اصول و مبانی ادبی و دوری از نگاهی علمی به فرایند آفرینش ادبی به دلیل شیفتگی در فریحه‌پردازی شعری و ذوق گرایبی عرفانی	توجه بیشتر به تحول فارسی هروی به فارسی دری و بررسی مقایسه‌ای در حوزه تحولات زبانی	نوآوری محدود در واژه‌پردازی و روی آوردن به تبدیل ساخت جمله به زبان روزگار خویش و تأثیرپذیری از آثار پیشین	عبدالرحمان جامی: پرورش درحوزه عرفان و تصوف نقشبندیه و بهره‌مندی از مشایخ بزرگ صوفیه	گرایش به سبک مرسل و گاه همراه با تکلف و کاربرد زبان عربی	نقد و ارزیابی بدون نظریه ادبی و داوری فقط در چارچوب نقل گفته‌های دیگران درباره شاعران	نقل مبانی صوفیانه و عارفانه و بی‌توجهی به تاریخ، فرهنگ و جامعه	معرفی کوتاه شاعران و اشاره به حکایت‌های فراوان با قابلیت استناد کم
تذکره الشعرا	آشنایی با فرهنگ و ادب و آگاهی از معیارهای ادبی و فنون شعری	توجه بیشتر به شرح حال نویسی و تراجم نگاری فرهنگی در و طبقه‌بندی تذکره، تحت تأثیر ذوق ادبی بانگاهی گاه انتقادی	نوآوری در تأثیرگذاری تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در و طبقه‌بندی تذکره، تحت تأثیر ذوق ادبی بانگاهی گاه انتقادی	دولتشاه سمرقندی: عزلت و گوشه نشینی پنجاه‌ساله پس از دربارنشینی در دولت تیموری و تحت تأثیر آشوب‌های زمانه	گرایش به نقل شرح حال شاعران عرب‌زبان، کاربرد جمله‌های دعایی عربی، بسامدبال‌ای واژه‌های عربی، جملات کوتاه با نثری ساده و زودفهم	نقد شجاعانه، و صریح به سبک مقایسه و موازنه با دیگر شاعران با تحلیل ادبی روشن و هدفمند لشکرکشی‌ها، قتل عام، پدر و فرزند کشی و وضعیت معیشت شاعران و فضایل ایشان	توجه به رویدادهای تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و ادبی و تحلیل دلایل لشکرکشی‌ها، غلوآمیز و فاقد اسناد محکم و غیر قابل استناد	اشاره به رویدادهای تاریخی متقن و قابل استناد و بیان صفات شاهان و شاهزادگان غلوآمیز و فاقد اسناد محکم و غیر قابل استناد

جدول (۱) بررسی تطبیقی - تحلیلی معیارهای سنجشی تذکره‌های برگزیده دوره پیشامغولی و پسامغولی تا آغاز سده ۱۰ ق.

۴- نتایج و یافته‌های تحقیق

به رغم نقش تذکره‌ها، در متن‌شناسی ادبی و بازتاباندن رویدادهای تاریخی-ادبی، بسط و گسترش پژوهش‌های ادبی، شناساندن سنت‌های ادبی و هویت ملی، بازتاب پیوندها و مناسبات درونی آثار ادبی در ذوق زیبایی‌شناختی و درک روح سنت‌ها، شناساندن و معرفی ادبیات بومی و زبان‌های قومی، محلی و منطقه‌ای، اما مبهم‌گویی، کلی‌نگری سطحی‌نگری، سجع‌پردازی و لفاظی، حبّ و بغض، دوری گزیدن از دیدگاه‌های استوار و موجّه، پیش‌داوری و یک‌سونگری به شماری از این تذکره‌ها راه یافته است، به ویژه که فرایند تذکره‌نویسی از سده ۶ق. تا سده ۱۰ق. چشمگیر و در خورتوجه است.

با بررسی انتقادی این چهار تذکره، می‌توان دریافت در چارچوب متن‌شناسی تذکره‌نویسی، اشتراکات و افتراقات آن‌ها کدام است. نفحات‌الانس با پرداختن به ۶۱۸ شاعر، تذکره‌الشعرا ۳۰۰ شاعر و لباب‌الالباب ۱۷۰ شاعر و نویسنده، در میان این تذکره‌ها جایگاهی از حیث بسامد تذکره‌نویسی در میان این چهار تذکره ایفا کرده‌اند، حال آن که چهار مقاله، فقط به ۱۰ شاعر پرداخته است. نورالدین عبدالرحمان جامی، با هدف تعمیق کرامات عارفانه هر آن‌چه که از حالات ایشان مقبول می‌دانسته، بیان نموده و بیشترین تعداد شاعران را به نسبت سه تذکره دیگر، گرد آورده است و نظامی عروضی با توجه به تکریم ادبیات و تبیین معیارها و موازین علمی، با زبان ساده کمترین شاعران را گزینش کرده است.

- از نظر سبک بیانی در معرفی شاعران، سه تذکره چهار مقاله، نفحات‌الانس و تذکره‌الشعرا به حکایت‌پردازی فقط درباره شاعران پرداخته و نمونه شعری ذکر نکرده‌اند در حالی که لباب‌الالباب با شرح حال کوتاه و مفید، به آوردن نمونه‌های بلند و متعدد شعری روی آورده است.

- در میان این چهار تذکره، فقط سدیدالدین عوفی در لباب‌الالباب و نورالدین عبدالرحمان جامی در نفحات‌الانس، به رغم اختصاصی بودن موضوعی عرفان و تصوّف، به شاعران زن پرداخته و شرح حال ایشان را آورده‌اند. در حالی که نظامی عروضی در چهارمقاله و دولت‌شاه سمرقندی در تذکره‌الشعرا، تذکره‌های خود را به شاعران مرد محدود کرده‌اند. از لحاظ اشتراک در تسلط به شعر و شاعری، نظامی عروضی اگرچه در نثر، صاحب ذوق و قریحه است به اعتبار شاعران هم‌عصرش شعرهایش سست و بی‌مایه است (ر.ک: عروضی، ۱۳۸۳: ۱۳)، سدیدالدین عوفی، موعظه‌گراست و دولت‌شاه سمرقندی با توجه به اشعارش در دیباچه تذکره‌الشعرا شاعری مسلط به دو زبان فارسی و عربی است و نورالدین عبدالرحمان جامی با خلق مثنوی هفت‌اورنگ، شاعری صاحب ذوق هنری و ادبی به شمار می‌آید. آگاهی دقیق‌تر از انگیزه و هدف این تذکره‌نویسان، چرایی تعدّد و کثرت یا قلت شاعران را روشن

می‌کند. عوفی با توفیق‌یابی در آوردن عبارات مسجع مصنوع، زیبا و متناسب با جریان‌های هنری روزگار خویش، شاید تفاخر و فضل‌فروشی خویش را در بیان حال ۳۰۰ شاعر انگیزه درونی خود قرار داده است.

- مشترکات اندک تذکره‌نویسان با توجه به تقدّم و تأخّر زمانی در انتخاب شاعران این چهار تذکره مورد بحث، بیانگر این واقعیت است که این تذکره‌نویسان، عمدتاً در گزینش شاعران، اصول و موازین زمانه، ساختارهای اجتماعی حاکم بر جامعه و نگرش حاکمیتی پیروی می‌کنند.

معیارها تذکره‌ها	تعداد شاعران	شیوه بیانی	رویکرد تذکره نویسی در حوزه شاعران زن	ذوق و توانایی شعری تذکره نویس	عام و یا اختصاصی بودن	معیار گزینش شاعران در تذکره نویسی
چهار مقاله	۱۰	حکایت پردازی / بدون نمونه شعری	بی توجه به شاعران زن در تذکره نویسی	نظامی عروضی: دارای شعرهایی سست و کم مایه	عام: شاعران اندری، غنائی، حماسی و صوفیانه	تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی حاکم بر جامعه و نگرش حاکمیتی
باب الالیاب	۱۷۰	عدم حکایت/ کاربرد گسترده نمونه شعری	توجه به شاعران زن در تذکره نویسی	سدیدالدین عوفی: شاعری توانمند در شعر فارسی	عام: شاعران اندرزی، غنائی، حماسی و صوفیانه	تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی حاکم بر جامعه و نگرش حاکمیتی
نفحات الانس	۶۱۸	حکایت پردازی / بدون نمونه شعری	توجه به شاعران زن در تذکره نویسی	نورالدین عبدالرحمان جامی: خودشاعری صاحب ذوق و قریحه شعری	خاص: شاعران صوفی و عارف مسلک	تحت تأثیر ذوق ادبی اهل تصوّف
تذکره الشعرا	۳۰۰	حکایت پردازی / بدون نمونه شعری	بی توجه به شاعران زن در تذکره نویسی	دولتشاه سمرقندی: خود شاعری مسلط به دو زبان فارسی و عربی	عام: شاعران اندری، غنائی، حماسی و صوفیانه	تحت تأثیر ذوق ادبی اهل ادب

جدول (۲) بررسی تطبیقی - تحلیلی معیارهای کمی و متن‌شناسی تذکره‌های برگزیده دوره پیشامغولی و پسامغولی تا آغاز سده ۱۰ ق.

- برای آن که بتوان به متن‌شناسی ادبی و شناساندن سنت‌های ادبی در تذکره‌ها دست یافت، روی آوردن به تفکر انتقادی و آسیب‌شناسی و آفت‌زدایی از این گونه پژوهش‌ها ضروری و بایسته است، ارتقای سطح اطلاع‌رسانی تذکره‌ها در بسط و گسترش اطلاعات تاریخی در تذکره‌های ادبی؛ نزدیک کردن سطح دریافت‌ها و انتظارات خواننده امروز تذکره‌ها و پژوهشگر معاصر با بافت موقعیتی آفرینش متن تذکره‌ها و دریافت‌ها و انتظارات تذکره‌نویس سنت‌گرای گذشته؛ ارتقای سطح ژرف‌نگری و ارزش‌گذاری خواننده امروز نسبت به تحلیل‌های درست و دقیق تذکره‌نویس در شناساندن سیر تطور و تحوّل تاریخی گذشته و ترغیب خواننده به دوری گزیدن از حبّ و بغض،

غرض‌ورزی‌ها و تنگ نظری‌ها نسبت به دیدگاه‌های موثر تذکره‌نویس؛ طبقه‌بندی و دوره‌بندی جریان‌های ادبی در صورت آمیختن تفکر انتقادی با نگرش نسبت به ژانرها و فرم‌های ادبی؛ بالابردن سطح نظریه‌پردازی ادبی و نقد و تحلیل دقیق و درست علمی متون ادبی و ژرف‌اندیشی نسبت به محدودیت‌های قومی، نژادی، دینی، ایدئولوژیک و سیاسی و مواردی از این دست، از جمله ضرورت‌های بهره‌گیری از تفکر انتقادی در بررسی و تحلیل تذکره‌هاست. - مشترکات اندک تذکره‌نویسان با توجه به تقدّم و تأخّر زمانی در انتخاب شاعران این چهار تذکره، بیانگر این واقعیت است که این تذکره‌نویسان، عمدتاً در گزینش شاعران، اصول و موازین زمانه، ساختارهای اجتماعی حاکم بر جامعه و نگرش حاکمیتی پیروی می‌کنند. بی‌گمان در چارچوب متن‌شناسی تذکره‌نویسی، بررسی تطبیقی این چهار تذکره، به شناخت فرایندهای جریان‌شناسی تذکره‌هایاری می‌رساند.

عدم تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق‌الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

کتابنامه

۱. امامی، نصرالله (۱۳۷۷). مبانی و روش‌های نقد ادبی، چاپ اول، تهران: جامی.
۲. برسلر چارلز (۱۳۸۶). درآمدی بر نظریه‌ها و روش‌های نقد ادبی، ترجمه مصطفی‌عابدینی‌فرد، تهران: نیلوفر.
۳. بنیانی، فیض‌الله بن زین‌العابدین، میکروفیلم ۲۶۲۷۹، آستان قدس رضوی.
۴. بیهقی، ابوالحسن علی‌بن زید (۱۳۶۱)، تاریخ بیهقی، تصحیح احمد بهمنیار، تهران: مروی.
۵. جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۸۶)، نفحات الانس من حضرات القدس، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمود عابدی، چاپ پنجم، تهران: سخن.
۶. _____ (۱۳۷۹). بهارستان و رسائل، تصحیح اعلاخان افصح‌زاده و دیگران، چاپ اول، تهران: میراث‌مکتوب.
۷. زرقانی سیدمهدی (۱۳۹۰). تاریخ ادبی ایران و قلمرو زبان فارسی، چاپ دوم، تهران: سخن.
۸. _____ (۱۳۹۱). چشم‌انداز شعر معاصر ایران، چاپ اول، تهران: ثالث.
۹. زهره‌وند، سعید (۱۳۹۵)، بررسی جریان‌های شعر نو در شعر دهه هفتاد، تهران: روزگار.
۱۰. عوفی سدیدالدین عوفی (۱۳۹۱). لباب‌الالباب، تصحیح عزیزالله‌علیزاده، تهران: فردوس.

۱۱. سلطانی، منظر (۱۳۸۰)، «بررسی سیر تذکره‌ها و تاریخ ادبیات‌های فارسی در ایران از ۱۳۸۵ - ۱۳۳۲ ه.ش». نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، سال چهل و پنجم، شماره یک، صص ۴۲۰ - ۴۰۳.
۱۲. سلمان پور، طوبی و دیگران (۱۳۹۹). «بازاندیشی در ضرورت تفکر انتقادی» و کارکردهای آن در تذکره نویسی و تاریخ ادبیات نگاری»، مجله فنون ادبی، دانشگاه اصفهان، سال ۱۲، شماره ۳۳، زمستان، ۲۰-۱.
۱۳. سمرقندی، دولت‌شاه (۱۳۸۵). **تذکره الشعرا**، تصحیح فاطمه علاقه، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۴. عسگری، محمد (۱۳۹۱). «آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی، رویکرد بین‌رشته‌ای»، **فصل‌نامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی**، دوره چهارم، شماره دو، صص ۶۴ - ۳۵.
۱۵. علایی، سعید (۱۳۸۷). **جریان‌شناسی شعر انقلاب اسلامی**، تهران: نشر مرکز اسناد انقلاب.
۱۶. علوی مقدم، مهیار (۱۳۹۶). «ضرورت بازشناخت تفکر انتقادی به مثابه رویکردی میان‌رشته‌ای در حوزه علوم انسانی و نقد ادبی»، تهران: همایش‌های بین‌المللی صداوسیما.
۱۷. عوفی، سدیدالدین محمد (۱۳۹۱). **لباب‌الالباب**، تصحیح عزیزالله علیزاده، تهران: فردوس.
۱۸. فتوحی رودمعجنی، محمود (۱۳۹۱)، **سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها**، چاپ اول، تهران: سخن.
۱۹. محبتی، مهدی (۱۳۸۸). **از معنا تا صورت**، تهران: سخن.
۲۰. مکاریک ایرناریما (۱۳۸۳). **دانش‌نامه نظریه‌های ادبی معاصر**، ترجمه مهرا مهاجر و محمد نبوی، تهران: آگه.
۲۱. نظامی عروضی سمرقندی، احمدبن عمر بن علی (۱۳۴۱). **چهار مقاله**، تصحیح محمد قزوینی. چاپ دوم تهران: زوار.
۲۲. نظامی عروضی، احمد (۱۳۸۳). **چهار مقاله**، تصحیح محمد قزوینی، تهران: جامی.